



دانشگاه پیام نور مرکز تهران  
دانشکده ادبیات و علوم انسانی  
پایان نامه جهت دریافت کارشناسی ارشد  
تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

**نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران**

استاد راهنما:

دکتر عباس زارعی مهرورز

استاد مشاور:

دکتر علی رضا علی صوفی

نگارش:

ابوالحسن میثاقی

۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشگاه پیام نور

دانشگاه پیام نور مرکز تهران

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه جهت دریافت کارشناسی ارشد

تاریخ ایران دوره اسلامی

عنوان:

**نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران**

استاد راهنما:

دکتر عباس زارعی مهرورز

استاد مشاور:

دکتر علی رضا علی صوفی

نگارش:

ابوالحسن میثاقی

۱۳۸۹



تجمع علوم انسانی

## تصویب نامه

پایان نامه

کارشناسی ارشد رشته تاریخ ایران اسلامی

عنوان:

" نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران "

تاریخ و روز دفاع: 1389/06/30 سه شنبه ساعت: 10:00-12:00

نمره: ۱۹ رزاه درجه ارزشیابی: عالی

اعضاء هیأت داوران:

ردیف	سمت	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
1	استاد راهنما	دکتر عباس زارعی هرندی	استاد	
2	استاد مشاور	دکتر علیرضا علی صوفی	استاد	
3	استاد مشاور			
4	استاد داور	دکتر گلنار سعیدی		
5	استاد داور	دکتر داریوش رحمانیان	استاد	
6	نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر هوشنگ خسرویگی		

تهران، خیابان استاد نجات  
 الهی، نرسیده به خیابان  
 کریمخان زند، چهارراه  
 سپند، پلاک ۲۲۳  
 تلفن: ۸۸۸۰۱۰۹۰  
 دورنگار: ۸۸۸۹۰۵۳۶  
 www.tpnu.ac.ir  
 ensani@tpnu.ac.ir



تقدیم به خانواده‌ی عزیزم که با صبر و  
تحمل در دوران تحصیل و نگارش این  
پژوهش یار و مددکار من بوده‌اند.

## سپاس‌گزاری

به مصداق حدیث نبوی من لم یشکرالمخلوق لم یشکرالخالق برخورد لازم می‌دانم، از تمام کسانی که به هر نحوی مرا، در تهیه‌ی این پایان‌نامه یاری رسانده‌اند، تشکر و قدردانی کنم. از راهنمایی‌های ارزنده‌ی استاد محترم جناب آقای دکتر عباس زارعی مهرورز عضو هیأت علمی دانشگاه بوعلی‌سینا همدان که به عنوان استاد راهنمای این پایان‌نامه بوده‌اند و با ظرافت و دقت تمام در رفع معایب این اثر مرا یاری کرده‌اند، و استاد مشاور جناب آقای دکتر علی‌رضا علی‌صوفی که انتخاب این موضوع با مشورت ایشان صورت گرفت و از محضر ایشان در کلاس درس دانشگاه پیام نور تهران بهره‌ی فراوانی برده‌ام، و از جناب آقای دکتر خسرو بیگی مدیر محترم گروه تاریخ که در درس روش تحقیق کمک شایانی به نگارش این پایان‌نامه نموده‌اند تشکر و سپاس فراوان دارم. همچنین از خانواده‌ی عزیزم که با صبر و تحمل در دوران تحصیل و نگارش این پژوهش یار و مددکار من بوده‌اند تشکر فراوان دارم. همچنین از کارکنان سازمان اسناد و کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی ایران، کتابخانه‌ی آستان قدس رضوی، کتابخانه‌ی ملی و کتابخانه‌ی مسجد جامع کرمان، کتابخانه‌ی دانشگاه پیام نور تهران که با در اختیار گذاشتن منابع و امکانات کتابخانه مرا یاری کرده‌اند سپاسگزارم. در پایان از مساعدت همکاران عزیزم در آموزش و پرورش آقایان: محمد و عباس امیری، ابوالقاسم ندایی، روح‌الله هادیان و محسن مددی و دوستان دانشجوی: جناب آقای مجید قشنگ محمد علی حبیبی، احمد شاهگل، علی اسفندیاری پور، محسن آلدو و به‌ویژه مهدی آهی که مرا در امر تایپ پایان‌نامه یاری کرده‌اند، تشکر می‌کنم.

## چکیده مطالب

سید محمد طباطبایی از چهره‌های تأثیرگذار در تاریخ معاصر ایران به شمار می‌آید و نقش او در وقایع انقلاب مشروطیت ایران انکار ناپذیر است. سید محمد طباطبایی از همان دوران ناصرالدین شاه قاجار و ورود به ایران، با آگاهی به محسنات و اساس مشروطیت، در اندیشه‌ی مشروطه کردن حکومت ایران بود تا به اهداف خود در زمینه‌ی آزادی و پیشرفت ایران جامه‌ی عمل بپوشد. لذا با تأسیس چند انجمن مخفی مبارزات پنهانی خود را علیه استبداد آغاز کرد. از طرفی تأثیرگذاری سایر انقلابات جهان بر کشور ایران، ظلم و ستم حکام قاجار و نارضایتی مردم از آنها، مقدمه‌ی آگاهی مردم را فراهم کرد و نوید دهنده‌ی آغاز یک انقلاب در ایران شد. کشته شدن ناصرالدین شاه و روی کار آمدن پسرش مظفرالدین شاه، که اقتدار پدر را نداشت، باعث گسترش فضای باز سیاسی در کشور شد و زمینه‌ی فعالیت بهتری را برای طباطبایی به وجود آورد. پیش از شروع انقلاب مشروطیت ایران، بروز وقایعی در گوشه و کنار ایران، مانند قیام مردم کرمان و حادثه‌ی بانک، که با رهبری طباطبایی همراه بود، زنگ انقلاب را به صدا درآورد. پس از فراهم آمدن این مقدمات، آغاز انقلاب مشروطیت با رهبری طباطبایی و اتحاد او با بهبهانی، وارد مرحله‌ی جدیدی شد. سرانجام توهین‌ها و تحقیرهای مسیو نوژ بلژیکی به ملت ایران، نخستین جرقه‌ی انقلاب را روشن کرد، و با اعتراضات و تظاهرات مردمی به رهبری طباطبایی و بهبهانی همراه بود. پس از آن با تحصن در حرم عبدالعظیم و مهاجرت عده‌ای از علما و مردم به قم، با پیشنهاد طباطبایی، خون تازه‌ای وارد رگ‌های انقلاب شد. این دو مهاجرت نقطه‌ی عطفی در تاریخ این انقلاب محسوب می‌شود، تاکتیکی که در جهان مختص انقلاب مشروطیت ایران بود. سرانجام مظفرالدین شاه بر اثر این اعتراضات و فشارها فرمان مشروطیت را صادر کرد. نقش سید محمد طباطبایی با پیروزی انقلاب مشروطیت خاتمه نیافت؛ بلکه او در تدوین نظام‌نامه‌ی مجلس و قانون اساسی مشروطه دیدگاه‌های خود را بیان کرد و در مجلس اول به عنوان وکیل ارامنه در مذاکرات مجلس شرکت داشت.

بعد از بمباران مجلس به دستور محمدعلی شاه و تبعید طباطبایی به خراسان، او با تشکیل انجمن در مشهد مبارزه‌ی خود را با استبداد ادامه داد. فصل پایانی این پژوهش به دوران پس از مشروطیت و بازگشت سید محمد طباطبایی به تهران اختصاص یافته است. دلایل ناخرسندی طباطبایی از نتیجه‌ی انقلاب مشروطیت، مهاجرت او به کرمانشاه و تشکیل دولت ملی و پس از آن مهاجرت به کشور عراق و عثمانی به دنبال وقوع جنگ جهانی اول، پایان جنگ و بازگشت او به ایران و انزوای کامل طباطبایی تا آخر عمر، پایان بخش این پژوهش است.

**کلید واژه‌ها:** طباطبایی، ایران، انقلاب، مشروطه، استبداد، مجلس، مردم.



## فهرست مطالب

صفحه	عنوان مطالب
۱.....	پیشگفتار.....
۷.....	<b>فصل اول : انقلاب مشروطیت ایران و نقش سید محمد طباطبایی در آن.....</b>
۸.....	نگاهی گذرا به زندگی نامه سید محمد طباطبایی.....
۱۰.....	مفهوم مشروطیت و سابقه‌ی آن در ایران.....
۱۲.....	دسته‌بندی زمینه‌های ظهور انقلاب مشروطیت ایران.....
۱۲.....	الف) عوامل خارجی.....
۱۲.....	۱- انقلاب کبیر فرانسه و ارتباط ایرانیان با خارج از کشور.....
۱۵.....	۲- انقلابات روسیه و شکست روسیه از ژاپن.....
۱۶.....	۳- انجمن‌های مخفی که با خارج در ارتباط بودند.....
۱۷.....	ب) عوامل داخلی.....
۱۷.....	۱- جنگ‌های ایران و روسیه.....
۱۸.....	۲- کسب امتیازات روسیه و انگلستان در ایران و رقابت با یکدیگر.....
۲۰.....	۳- استبداد قاجار و نارضایتی مردم.....
۲۰.....	۴- کشته شدن ناصرالدین شاه و روی کار آمدن مظفرالدین شاه.....
۲۲.....	آغاز فعالیت‌های سیاسی و مبارزات سید محمد طباطبایی.....
۲۳.....	تأسیس انجمن‌های مخفی.....
۲۳.....	الف): انجمن مخفی اول.....
۲۶.....	ب): انجمن مخفی دوم.....
۲۷.....	عضویت طباطبایی در سازمان فراماسونری.....
۳۱.....	طباطبایی و نهضت مشروطیت کرمان.....
۳۳.....	آغاز انقلاب مشروطیت ایران و اتحاد طباطبایی با بهبهانی.....
۳۵.....	ویران کردن ساختمان بانک روس گامی در جهت مبارزه با استعمار.....
۳۷.....	اقدام علاء الدوله در چوب زدن تجار و واقعه‌ی مسجد بازار (مسجد شاه).....
۳۹.....	مهاجرت به حرم عبدالعظیم با پیشنهاد طباطبایی و اقدامات عین الدوله.....
۴۲.....	بازگشت مهاجرین از حرم عبدالعظیم.....

۴۳	..... تلاش عین الدوله برای جلوگیری از تأسیس عدالت‌خانه و اقدامات طباطبایی
۴۷	..... شورای سری عین الدوله برای چگونگی منصرف کردن طباطبایی از مشروطیت
۴۹	..... مهاجرت علما به قم و تحصن بازرگانان در سفارت انگلیس آغاز قیام عمومی
۵۴	..... درخواست‌های مردم از دولت و امضای فرمان مشروطه
۵۷	..... <b>فصل دوم : دیدگاه‌های سید محمد طباطبایی در مورد مشروطیت</b>
۵۸	..... مفهوم مشروطه از دیدگاه سید محمد طباطبایی
۶۲	..... جریان‌ات تأثیر گذار بر اندیشه‌های مشروطه خواهی طباطبایی
۶۶	..... اهداف و ایدئولوژی انقلاب مشروطیت ایران از دیدگاه سید محمد طباطبایی
۷۵	..... <b>فصل سوم : نقش طباطبایی در مجلس اول و تدوین قانون اساسی</b>
۷۶	..... تدوین نظامنامه‌ی انتخابات
۸۰	..... افتتاح مجلس اول و ترکیب احزاب سیاسی در آن
۸۳	..... تدوین قانون اساسی مشروطه (نظامنامه قانون اساسی)
۸۵	..... دیدگاه‌های سید محمد طباطبایی در مذاکرات مجلس اول
۸۸	..... تدوین متمم قانون اساسی و بحث در مورد اصل نظارت مجتهدین
۹۶	..... <b>فصل چهارم : اقدامات سید محمد طباطبایی در دوره‌ی استبداد صغیر</b>
۹۷	..... محمدعلی شاه در اندیشه‌ی نابودی مشروطیت و مجلس
۱۰۲	..... به توپ بستن مجلس شورای ملی
۱۰۶	..... چگونگی دستگیری طباطبایی و تبعید او به خراسان
۱۱۰	..... دوران تبعید
۱۱۴	..... <b>فصل پنجم : سید محمد طباطبایی پس از مشروطیت</b>
۱۱۵	..... فتح تهران و پایان حکومت محمدعلی شاه
۱۱۸	..... بازگشت سید محمد طباطبایی و سایر آزادی‌خواهان به تهران
۱۲۰	..... مجلس دوم و چگونگی انحلال آن (مشروطه‌ی دوم)
۱۲۲	..... جنگ جهانی اول و مهاجرت سید محمد طباطبایی
۱۲۷	..... انزوای سید محمد طباطبایی و ناخرسندی او از نتایج انقلاب مشروطه
۱۳۲	..... نتیجه‌گیری
۱۳۶	..... فهرست منابع
۱۴۲	..... پیوست‌ها

## پیشگفتار

انقلاب مشروطیت ایران یکی از مهمترین حوادث در تاریخ معاصر ایران است. این انقلاب بالاترین تحول را در شئون سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران به وجود آورد. تا جایی که توانست نظام حکومت استبدادی چند هزار ساله‌ی ایران را درهم بشکند، و آن فکر را که پادشاه سایه خدا و برگزیده‌ی خداست از بین ببرد. همچنین، با تأسیس شورای ملی، اراده‌ی شاه را در چهار چوب قانون اساسی با نظارت نمایندگان مردم در مجلس قانون‌گذاری که از آن به عنوان خانه‌ی ملت یاد می‌شود محدود کند. برای به ثمر نشستن این انقلاب، ملت ایران با هدایت و رهبری روحانیت و علما، فداکاری‌های زیادی کردند و شهدای زیادی تقدیم این انقلاب شد. امروز قانون اساسی و مجلس شورای اسلامی یکی از دستاوردهای مهم این انقلاب است.

سید محمد طباطبایی یکی از برجسته‌ترین رهبران انقلاب مشروطیت ایران بود که فعالیت‌های سیاسی او به دوره‌ی ناصرالدین شاه قاجار بر می‌گردد. به دعوت همین پادشاه بود که از عتبات به ایران آمد. ولی مبارزات جدی و سیاسی او از زمان حادثه‌ی مسیونوز بلژیکی وارد مرحله‌ی جدیدی شد. از این هنگام وقتی با همکار روحانی خود سید عبدالله بهبهانی پیمان اتحاد برای مبارزه با استبداد را بست اهداف خود را فراتر نمود و این تلاش او سرانجام به پیروزی انقلاب مشروطیت ایران انجامید.

این پایان‌نامه که تحت عنوان نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران است، به پنج فصل، به ترتیب حوادث انقلاب مشروطیت ایران تقسیم شده است.

**فصل اول:** در زمینه‌ی برجسته‌ترین عوامل داخلی و خارجی انقلاب، تا حدودی مطالبی به عنوان مقدمه آمده است. زیرا برای وارد شدن به مبحث شروع انقلاب، شناخت این زمینه‌ها ضروری به نظر می‌رسید. سپس دوران شکل‌گیری انقلاب مشروطیت ایران، انجمن‌های مخفی، اقدام تحریک آمیز مسیونوز بلژیکی، حادثه‌ی چوب زدن بازرگانان و به دنبال آن دو مهاجرتی که صورت گرفت و سیر حوادثی که پس از آن آمده است با تأکید بر نقش سید محمد طباطبایی در هر کدام از این حوادث تا فرمان مشروطیت و تشکیل مجلس، مورد بررسی قرار گرفته است.

**فصل دوم:** مشروطه از دیدگاه سید محمد طباطبایی، اهداف و ایدئولوژی سید محمد طباطبایی از انقلاب مشروطیت ایران مورد بررسی قرار گرفته است.

**فصل سوم:** نقش سید محمد طباطبایی در تدوین نظامنامه‌ی انتخابات، قانون اساسی و متمم آن؛ و همچنین به مذاکرات، سخنرانی‌ها و دیدگاه‌های او در مجلس شورای ملی اشاره شده است.

**فصل چهارم:** تلاش سید محمد طباطبایی برای جلوگیری از نابودی مشروطیت به وسیله‌ی محمدعلی شاه، چگونگی به توپ بستن مجلس و برخوردهایی که با رهبران مشروطه خواه از جمله سید محمد

طباطبایی شد و باعث تبعید او به خراسان گردید. سپس به اقدامات طباطبایی در دوران استبداد صغیر اشاره شده است.

**فصل پنجم:** چگونگی فتح تهران که منجر به خلع محمدعلی شاه و تبعید او به خارج از کشور گردید. بازگشت سید محمد طباطبایی به تهران و دوران پس از مشروطیت اول تا جنگ جهانی اول، سپس مهاجرت و تشکیل دولت ملی و دوران انزوای طباطبایی مورد بررسی قرار گرفته است.

### **سؤالات اصلی تحقیق:**

۱- اهداف طباطبایی برای به ثمر نشستن انقلاب مشروطیت ایران چه بود؟

۲- طباطبایی تا چه حدودی با مفهوم حکومت مشروطه آشنا بود؟

### **فرضیه‌ی تحقیق:**

آشنایی سید محمد طباطبایی و ارتباط او با شخصیت‌های برجسته‌ای همچون سید جمال‌الدین اسدآبادی، میرزای شیرازی، شیخ هادی نجم‌آبادی و میرزا ملکم و همچنین مسافرت او به کشورهای پیشرفته و دارای قانون، می‌تواند مهم‌ترین انگیزه‌های او برای به ثمر نشستن انقلاب مشروطیت ایران باشد. او همچنین، با رهبران و سیاستمداران گوناگون دنیا ملاقات داشت و مفهوم مشروطه را کاملاً می‌دانست و خود با تاسیس مدارس جدید، بنیان‌گذار اندیشه‌ی نوین در ایران بود.

### **اهداف پژوهش:**

آشنایی با نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران هدف کلی این پژوهش است. با توجه به اینکه هدف این تحقیق بررسی نقش رهبری یکی از شخصیت‌های برجسته‌ی انقلاب مشروطیت ایران است، گوشه‌هایی از این انقلاب با تأکید بر نقش سید محمد طباطبایی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. بنا براین، ارتقاء سطح دانش نسبت به بخشی از تاریخ معاصر ایران، به ویژه دوره‌ی مشروطیت، یکی از اهداف مهم این تحقیق است. اهداف دیگری که از این پژوهش متصور است، این که علاقه‌مندان به زندگی رهبران مشروطه و نقش این رهبران در انقلاب مشروطیت ایران می‌توانند، از این پژوهش استفاده کنند. نکته‌ی دیگری که می‌توان از آن استفاده کرد این است که علاوه بر نقش طباطبایی، نکات دیگری مانند زمینه‌های این انقلاب و مفهوم مشروطه و چگونگی شکل‌گیری این انقلاب مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

### **پیشینه‌ی پژوهش:**

در مورد نقش رهبران مشروطه و دوران مشروطیت کتاب‌های زیادی وجود دارد ولی هر کدام در حد بیوگرافی می‌باشد و در آن‌ها اشاره‌ی کوتاهی به نقش این رهبران کرده‌اند. لازم به ذکر است، کمتر نویسنده‌ای است که در زمینه‌ی نهضت مشروطیت بدون ذکر نام طباطبایی کتاب بنویسد، چرا که انقلاب مشروطیت ایران با نام طباطبایی همراه است. در ادامه برخی از منابع کلاسیک و پژوهش‌های جدید و برجسته‌ی دوران مشروطیت که به نقش طباطبایی بیشتر اشاره کرده‌اند، مورد نقد و بررسی قرار می‌گیرد.

## بررسی و نقد منابع

### تاریخ بیداری ایرانیان

مهم‌ترین منبع در این زمینه است، چون نویسنده‌ی این کتاب، ناظم الاسلام کرمانی، به طور مستقیم شاهد حوادث دوران مشروطیت ایران بوده است منبع دست اول محسوب می‌شود. او همچنین از نزدیکان سید محمد طباطبایی بوده است و اکثر نامه‌ها، سخنرانی‌ها و گفتگوهای طباطبایی را در کتاب خود آورده است و به عضویت او در انجمن‌های مخفی اشاره کرده است.

همچنین ناظم الاسلام ارتباط نزدیک و تنگاتنگی با سید محمد طباطبایی داشت و چندین سال ناظم مدرسه‌ای بود که طباطبایی پایه‌گذار آن بود. نکته قابل ذکر این است که به مطالب این کتاب باید به دیده احتیاط نگریست، زیرا ناظم الاسلام تعصب زیادی، در طرفداری از طباطبایی و همراهان او داشته است. او همچنین در جریان دسته‌بندی روحانیون به مشروطه‌خواه و مشروطه‌خواه، مخالفان جریان مشروطه‌خواه به ویژه شیخ فضل الله نوری را بسیار سرکوب نموده است و مطالب دور از انصاف را برای جریان مشروطه‌خواه بیان نموده است. اما چون مطالب این کتاب مستند و دسته اول است، بسیاری از کسانی که در مورد تاریخ مشروطیت ایران کتاب نوشته‌اند از این منبع استفاده‌ی فراوان کرده‌اند.

### یادداشت‌های سید محمد طباطبایی از انقلاب مشروطیت ایران

مطالب این کتاب را حسن طباطبایی جمع‌آوری نموده است. نویسنده‌ی این کتاب، نواده‌ی سید محمد طباطبایی است. او تعدادی از نامه‌ها و یادداشت‌ها را که دست خط سید محمد طباطبایی است در این کتاب آورده است. همچنین، در این کتاب تعدادی عکس خانوادگی از اجداد و نیاکان سید محمد طباطبایی جمع‌آوری شده است. آنچه به غنای این کتاب می‌افزاید این است که با توجه به تبار خانوادگی نویسنده، بیشتر مطالب آن منبع دست اول و مورد اطمینان است. امروز اکثر محققین و نویسندگان که در مورد سید محمد طباطبایی کتاب نوشته‌اند از این یادداشت‌ها استفاده کرده‌اند. مطالب این یادداشت‌ها بیشتر در مورد زندگی‌نامه، شرح ورود طباطبایی به ایران و انگیزه‌های او برای ورود به جریان مشروطه خواهی است. نمونه‌ای از این یادداشت‌ها پیوست این پایان‌نامه است.

### تاریخ مشروطه ایران

این کتاب را احمد کسروی نوشته است. البته او بعضی از مطالب خود را عیناً از کتاب ناظم الاسلام کرمانی آورده است؛ اما این کار از ارزش این اثر نمی‌کاهد. کسروی تاریخ مشروطه را به طور مفصل و با زبان ساده بیان کرده است. از آنجایی که کسروی هنگام مشروطه اول و دوران استبداد صغیر در تبریز زندگی می‌کرده است، کتاب او بیشتر از جهت بررسی وضعیت این شهر در انقلاب مشروطیت دارای اهمیت است. ولی کتاب تاریخ مشروطه‌ی او دارای اخبار و اسناد معتبری است که بی‌گمان جایگاه ویژه‌ای در میان کتاب‌های انقلاب مشروطیت ایران دارد. باید اذعان کرد که هر پژوهشی در باره‌ی مشروطیت ایران بدون مراجعه به کتاب کسروی کامل نخواهد بود. اگرچه گرایش‌های فکری و دلبستگی

او به برخی از گروه‌های درگیر در انقلاب مشروطیت و کوییدن مخالفان، اثر او را از جانب‌داری‌های یک سویه برکنار نداشته است. اما چون کسروی از جریان مشروطه‌خواه بود دیدگاه او در مورد سید محمد طباطبایی مثبت است. تجدید چاپ فراوان این کتاب می‌تواند دلیل دیگری بر اهمیت این کتاب باشد.

#### **خاطرات من یا تاریخ صد ساله**

این کتاب به وسیله‌ی حسن اعظام قدسی نوشته شده است. نویسنده چون همراه مهاجرین به کرمانشاه رفت بنابراین، حوادث و وقایع مربوط به دوره جنگ جهانی اول را که منجر به مهاجرت عده‌ای به کرمانشاه و تشکیل دولت موقت ملی به وسیله طباطبایی و تعدادی از همراهان او گردید به رشته‌ی تحریر درآورده است. او در میان این نوشته‌ها، اشاراتی به حالات سید محمد طباطبایی در این زمان دارد. قضاوت او در مورد شخصیت طباطبایی واقع بینانه نیست، زیرا در بعضی از مطالب خود استناد کرده است که حضور سید محمد طباطبایی به همراه مهاجرین به خاطر منافع و سود شخصی بوده است که شاید کمتر مورخی در مورد طباطبایی چنین قضاوتی کند. در حالی که به اعتراف اکثر مورخین، طباطبایی تنها شخصیتی بود که به دنبال مقام و سود شخصی نبود و هیچ کس نتوانست او را با پیشنهاد رشوه و مقام فریب دهد.

#### **سفر نامه‌ی گوهر مقصود**

نویسنده‌ی این کتاب مصطفی تهرانی است. او در این کتاب به دوران استبداد صغیر و روزگاری که سید محمد طباطبایی در خراسان به عنوان تبعید به سر می‌برد اشاره دارد. او در سفر خود به خراسان طباطبایی را ملاقات نمود. از گفتگوهای که با طباطبایی داشت، توانست گوشه‌های از زندگی او را در این زمان به رشته‌ی تحریر در آورد. این کتاب به کوشش زهرا میرخانی جمع آوری شده است و به عنوان میراث مکتوب سازمان ایرانگردی و جهان گردی کشور محسوب می‌شود.

#### **خاطرات علی محمد دولت آبادی**

دولت آبادی یکی از رهبران حزب اعتدالیون در مجلس دوم بود. او در جریان جنگ جهانی اول که مهاجرین برای تشکیل دولت موقت ملی به کرمانشاه رفتند، به همراه سید محمد طباطبایی در این مهاجرت شرکت داشت. دولت آبادی چون از جریان مشروطه‌خواه بود، در خاطرات خود نقش برجسته‌ی طباطبایی را در رهبری مهاجرین ستوده است و از مشکلات و گرفتاری‌های این رهبر مشروطه‌خواه و سایر مهاجرین سخن گفته است. نویسنده چون شاهد حوادث این روزگار بوده است مطالب کتاب دست اول است.

#### **کتاب رهبران مشروطه**

این کتاب در دو جلد به وسیله‌ی ابراهیم ابراهیم صفایی نوشته شده است. در این کتاب‌ها شرح زندگانی کوتاهی از رهبران برجسته مشروطیت آمده است. در جلد دوم این کتاب بیوگرافی سید محمد طباطبایی آمده است. این نویسنده همچنین کتاب دیگری به نام تاریخ مشروطیت به روایت اسناد نوشته است. در هر دو کتاب به نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت اشاره کرده است و مطالب آن با دیدگاه اکثر مورخین مطابقت دارد.

### **تاریخ انقلاب مشروطیت ایران**

نویسنده‌ی این کتاب مهدی ملک‌زاده است. این کتاب یکی از منابع مهم تاریخ مشروطیت ایران است. مزیت آن، از این جهت است که نویسنده‌ی آن، عضو خانواده‌ای است که پدرش ملک‌المتکلمین یکی از شهدای نامدار مشروطیت ایران است. بنابر این، ملک‌زاده در نوجوانی ناظر وقایع بوده و کشمکش‌های میان استبداد و مشروطه‌خواهان را به چشم دیده است. به علت شرکت او در بعضی وقایع دوران انقلاب مشروطیت ایران و آشنایی و ارتباط‌هایی که با سران و دست‌اندرکاران مشروطه داشت، بسیاری از اطلاعاتش دست اول محسوب می‌شود. این کتاب در هفت جلد به صورت سه کتاب به چاپ رسیده است. نویسنده در این کتاب‌ها، انقلاب مشروطیت ایران را ریشه‌یابی نموده است و رخداد‌های انقلاب را به طور کامل شرح داده است. با توجه به این که ملک‌زاده از خانواده‌ای است که طرفدار مشروطیت بوده‌اند و پدرش جان خود را در راه آن گذاشت، آنچه را که در این کتاب به نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران اشاره کرده و به آن پرداخته است منصفانه و با نگاه مثبت است. او در بسیاری از نوشته‌های خود از طباطبایی به عنوان یک شخصیت برجسته و تأثیرگذار در انقلاب مشروطیت یاد کرده است.

### **تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق**

نویسنده‌ی این کتاب عبدالهادی حائری استاد فقید دانشگاه فردوسی مشهد است. او نقش علما را در انقلاب مشروطیت مورد بررسی قرار داده است. همچنین، به زمینه‌های فکری سید محمد طباطبایی و ارتباط او با انجمن‌های مخفی و سفرهای او به کشورهای دارای قانون و مشروطه اشاره کرده است. او همچنین، به عنوان یک مورخ و نظریه‌پرداز، انتقادهایی هم به برخی از روش‌های طباطبایی - مانند طرفداری بیش از حد سید محمد طباطبایی از شخص شاه - وارد نموده است.

## روش و مراحل انجام تحقیق:

روش تحقیق در این پایان نامه به صورت توصیفی و به شیوه‌ی کتابخانه‌ای است. تحقیق درباره‌ی این موضوع با نگاه کلی به حوادث مشروطیت و فصل‌بندی مطالب بر اساس سیر حوادث این انقلاب و ورود طباطبایی به فعالیت‌های سیاسی است. از آنجا که هدف این پژوهش نقش سید محمد طباطبایی در انقلاب مشروطیت ایران است، پس از شناسایی و مطالعه‌ی منابع مربوط در این زمینه، نکات مرتبط با این پژوهش یادداشت برداری شد. پس از جمع‌آوری اسناد و مدارک لازم و سازماندهی مطالب، هر کدام از آنها در بخش‌های مرتبط با موضوع خود مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

لازم به ذکر است که در ابتدای هر فصل سخنی از سید محمد طباطبایی آمده است، که پیام اصلی آن بخش را شامل می‌شود.



# فصل اول

خون من و اولاد من باید در راه آزادی و نجات ملت و کشور ریخته شود .

(سید محمد طباطبایی)

انقلاب مشروطیت ایران و نقش  
سید محمد طباطبایی در آن

## نگاهی گذرا به زندگی نامه سید محمد طباطبایی

سید محمد طباطبایی معروف به "سنگلجی" فرزند سید صادق طباطبایی همدانی است، که در (نوزدهم ذی الحجه ۱۲۸۵ه.ق/ ۲ آوریل ۱۸۶۹ م) در کربلا متولد شد. دوساله بود که پدرش او را به همدان آورد و پدر بزرگش سید مهدی سرپرستی او را بر عهده گرفت. در هشت سالگی به تهران آمد. طباطبایی فقه و اصول را نزد پدرش سید صادق که از مجتهدان دوره‌ی ناصری بود آموخت. سپس به توصیه‌ی پدر چندی در محضر شیخ هادی نجم آبادی به کسب اصول آزادگی و تعالیم اخلاقی پرداخت. او مدت دوازده سال در خدمت میرزای شیرازی در عتبات گذراند و از مشاوران مورد اطمینان او شد. آن گاه، پس از تکمیل تحصیلات در تهران نزد حکیم دانشمند میرزا جلوه به تحصیل حکمت الهی پرداخت. سپس به نجف اشرف رفت و به تکمیل تحصیلات دینی همت گماشت و سرانجام به مقام اجتهاد و اعلمیت رسید.<sup>۱</sup>

پس از واقعه‌ی "رژی" ناصرالدین شاه از میرزای شیرازی تقاضا کرد دو روحانی که مورد اعتماد او هستند به تهران بفرستد. او شیخ محمدرضا مجتهد و سید محمد طباطبایی را به تهران فرستاد. سرانجام طباطبایی در اواخر سلطنت ناصرالدین شاه به تهران مراجعت کرد و با پاکدامنی و تقوا مشغول انجام وظایف دینی گشت و همزمان وارد مبارزه سیاسی علیه استبداد گردید. در همان زمان حسن ملت دوستی و عدالت خواهی از فکر او تراوش می کرد. همین که نهضت فرهنگ نوین در ایران آغاز شد، طباطبایی با یک رشادتی بی نظیر به تأسیس مدرسه اسلامی به سبک جدید همت گماشت و بدین وسیله دهان روحانیون مخالف فرهنگ جدید بسته شد. ریاست مدرسه را به برادر خود سید اسدالله طباطبایی و سرپرستی و نظارت آن را به فرزند ارشد خود سید محمدصادق طباطبایی و ناظم الاسلام کرمانی محول ساخت.<sup>۳</sup>

در جریان حادثه‌ی مسیونوز بلژیکی، طباطبایی و بهبهانی پیمان اتحاد محکمی جهت مبارزه با استبداد با یکدیگر بستند. سرانجام، با تلاش این دو سید، مظفرالدین شاه فرمان مشروطیت را صادر کرد. آن‌ها تلاش‌های فراوانی برای نظام‌نامه‌ی انتخابات و تشکیل مجلس اول و تدوین قانون اساسی مشروطه نمودند.

---

<sup>۱</sup> سید محمد طباطبایی (۱۳۸۴) یادداشت‌های سید محمد طباطبایی از انقلاب مشروطیت ایران، به کوشش حسن طباطبایی، تهران، نشر آبی، ج دوم، ص ۵.

<sup>۲</sup> ناصرالدین شاه که در جریان تحریم تنباکو از میرزای حسن آشتیانی، روحانی برجسته‌ی تهران ناراحت بود تصمیم گرفت روحانی دیگری در مقابل او قرار دهد. بنابراین، از میرزای شیرازی مجتهد آن زمان در عتبات درخواست کرد تا روحانی دیگری به تهران بفرستد. اما ناصرالدین شاه با این اقدام، به هدف خود نرسید و طباطبایی مانع اهداف او بود.

<sup>۳</sup> ابراهیم صفایی (۱۳۶۳) رهبران مشروطه ج دوم، تهران، انتشارات جاویدان علمی، چ دوم، ص ۴۰۹

چون در مجلس اول قرار شد اقلیت های مذهبی نماینده نداشته باشند آرامنه سید محمد طباطبایی را به نمایندگی خود انتخاب نمودند.<sup>۱</sup>

بعد از حاکمیت استبداد صغیر، طباطبایی به خراسان تبعید شد. او در خراسان روزگار را به آرامی می گذراند اما در تأسیس چند انجمن کوشید و پس از فتح تهران، دوباره به پایتخت آمد. با آغاز جنگ جهانی اول، سید محمد طباطبایی به همراه برخی ملیون دیگر به کرمانشاه رفت، و با کمک بعضی خوانین محلی حکومت موقت ملی تشکیل دادند. پس از سقوط بغداد، طباطبایی به عثمانی رفت و در آنجا با صدراعظم و سلطان عثمانی ملاقات کرد. او پس از مدتی به تهران بازگشت و تا پایان عمر در تهران بود و دیگر در سیاست مداخله نکرد، گویا نگران و ناراحت بود از خون‌هایی که در مشروطه هدر رفته بود. سرانجام در سن ۷۸ سالگی وفات یافت و او را در آرامگاه خانوادگی اش در عبدالعظیم دفن نمودند.<sup>۲</sup>

---

<sup>۱</sup> صفایی، رهبران مشروطه ج دوم ص ۴۰۸-۴۱۰.

<sup>۲</sup> - ابراهیم صفایی (۱۳۸۱) تاریخ مشروطیت به روایت اسناد، تهران، انتشارات یاران ایران، ص ۵۱۰-۵۲۰.

## مفهوم مشروطیت و سابقه‌ی آن در ایران

انقلاب مشروطیت ایران یکی از وقایع مهم تاریخ کشور ماست. با توجه به موضوع پژوهش که از واژه‌ی مشروطه زیاد استفاده خواهد شد، لازم است که در ابتدای تحقیق شناختی از این واژه داشته باشیم. لفظ "مشروطه" به عنوان معادلی برای واژه‌ی انگلیسی "کنستیتوشنالیزم"<sup>۱</sup> به معنی حکومتی است که برشالوده‌ی قانون اساسی و نظام پارلمانی بنیاد شده باشد، به کار می‌رود.<sup>۲</sup>

تا به امروز به طور دقیق کاربرد این کلمه روشن نشده است. در بعضی از منابع آمده است کلمه مشروطه از ریشه عربی شرط است، یا این که منشا ترکی و یا فرانسوی دارد. کلمه مشروطه تا پیش از انقلاب مشروطه کاربرد زیادی نداشته است، و مسلم است کاربرد لفظ آن در دوره‌ی تحصن مشروطه خواهان در سفارت انگلیس بوده است.<sup>۳</sup>

در ایران دو واژه مشروطه و مشروطیت به آن نظام حکومتی اطلاق می‌شود که پس از انقلاب سال (۱۳۲۴ ه. ق/ ۱۹۰۶ م) پدید آمد.<sup>۴</sup> در کشورهای عربی واژه دستور، در هند و پاکستان لغت آیین که هر دو فارسی هستند، و در کشور ترکیه عثمانی پیش از انقلاب مشروطه (۱۲۹۳ ه. ق/ ۱۸۷۶ م) واژه مشروطه به معنای حکومتی که بر اساس قانون اساسی پایه گذاری شود، به کار رفت.

همچنین، میرزا حسین خان سپهسالار در سال ۱۸۶۸ م هنگامی که سفیر ایران در دربار امپراطوری عثمانی بود، این واژه را در خلال برخی از گزارش‌های خود به ایرانیان معرفی کرد.<sup>۵</sup> اما به نظر می‌رسد اولین کسی که در ایران به فکر مشروطه افتاد امیر کبیر بود، زیرا اصلاحات او نخستین گام در راه کم کردن اختیارات وسیع شاه و درباریان بود. علی اکبر ولایتی نیز آغاز مشروطیت را از زمان امتیاز رژی (امتیاز توتون و تنباکو) می‌داند.<sup>۶</sup>

حسین آبادیان<sup>۷</sup> درباره سابقه‌ی مشروطیت در ایران چنین می‌گوید:

واقعیت امر این است که تا قبل از صدور فرمان مشروطیت بحث جامع و مفصلی راجع به اینکه مشروطه چیست، آزادی چیست و الزامات حکومت مشروطه چیست مطرح نشده است، اگر هم در آثار و نوشته‌های بعضی از روشنفکران قبل از مشروطه مثل مستشارالدوله و ملکم خان بحثی به میان آمده، بسیار جزئی و مختصر بوده است. اولین رساله‌ای که در مورد مشروطه منتشر شده است متعلق به سید نصرالله اخوی است که در ابتدا به صورت پاورقی در روزنامه‌ی تربیت منتشر

---

<sup>۱</sup> The constitutionalism

<sup>۲</sup> روح الله صالحی (۱۳۷۸) تعارض در انقلاب مشروطه، تهران، نشر گزینش، ص ۶.

<sup>۳</sup> رسول جعفریان (۱۳۸۵/۵/۵) جدال بر سر مفهوم مشروطه، اعتماد ملی، ص ۱۰.

<sup>۴</sup> محمد اسماعیل رضوانی (۱۳۵۲) انقلاب مشروطیت ایران، تهران مبحث واژه مشروطه، ص ۲۰.

<sup>۵</sup> صالحی همان ص ۷.

<sup>۶</sup> علی اکبر ولایتی (۱۳۶۹) مقدمه فکری نهضت مشروطیت دفتر پنجم، تهران، حزب جمهوری اسلامی، ص ۱۰۴.

<sup>۷</sup> حسین آبادیان استاد دانشگاه امام خمینی قزوین است که بحران مشروطیت را به طور عمقی ریشه یابی کرده است.